

TÜRÜK

2021, Yıl/Year: 9, Sayı/Issue: 25, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / Date of Received: 27.04.2021

Kabul Tarihi / Date of Accepted: 05.06.2021

Sayfa / Page: 67-78

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / Writer:

Prof.Dr. Ramilya Yarullina Yıldırım

İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD

ramilya.yildirim@inonu.edu.tr

İR KANATI AT BULIR – ERİN KANADI AT OLUR (MODERN KAZAN TATAR NESRİNDE AT MOTİFİ)

Öz

Pek çok halkların mitolojisinde ve kahramanlık destanlarında olduğu gibi, Tatar Türklerinde de at, aydınlık ve hız simgesi, erin kolu kanadı, mertebeli ve kutsal varlık olarak sayılır. Halk anlatılarında atın tanrılar tarafından gökten indirildiği ve bu yüzden onlara beyaz at kurban edildiği söylenir. Kuş gibi kanatları olan ve uçabilen mitik atlar, Tatarların sözlü ve yazılı edebiyatında Tolpar veya Akbüz at olarak adlandırılır. Tatar toplumunda ata sahip olmak, özgürlük, güç ve zenginliğe eşdeğer sayılır ve günümüzde bile atları koruyan ruhların olduğuna inanılır.

At motifi modern Tatar Edebiyatının tüm türlerinde yansıma bulur, bazı sanatçılar tarafında yeniden “mit yaratılır”. Makalede; çağdaş Tatar nesrinde at karakterine yüklenen anlam, er ile at arasındaki bağlantı gibi meseleler A. İbrahimov’un *Almaçuar*, A. Halim’in *Öç Ayaklı At* ve V. İmamov’un *İR Kanatı ve Mogikan* adındaki öyküleri örneğinde açıklanır. At motifi üzerinden yazarların XX. yüzyıl toplumunda yaşanan olaylara ve millî yaşamın özünü oluşturan olgulara bakış açıları yorumlanır.

Anahtar kelimeler: Mit, Modern Tatar Edebiyatı, Aydar Halim, Vahit İmamov, Er ve At

A MAN'S WINGS ARE HIS HORSE - A MAN'S HORSE IS HIS WINGS**(HORSE THEMES IN KAZAN TATARS' MODERN PROSE)****Abstract**

As in the mythology and heroic epics of many communities, in Tatar Turks, the horse is considered as the symbol of light and speed, the wing of the man, the high-ranking and sacred being. In folk narratives, it is said that the horse was sent down from the sky by the gods, and therefore a white horse was sacrificed to them. Mythic horses that have bird-like wings and can fly are called Tolpar or Akbuz horse in the oral and written literature of the Tatars. In Tatar society, horse ownership is considered equivalent to freedom, power and wealth, and even today it is believed that there are spirits that protect horses.

Horse figure has a reflection in modern Tatar literature of all genres, and some artists still "reinvent myths". In the article, issues such as the meaning of the horse figure in contemporary Tatar prose, or the connection between man and horse is explained with the aid of long stories: *Almaçuar* by A. İbrahimov, *Öç Ayaklı At* by A. Halim, and *İr Kanatı, Mogikan* by V. İmamov. Through the horse figure, the authors' perspectives on events in the XXth century society and the facts that constitute the essence of national life are interpreted.

Key words: Myth, Modern Tatar Literature, Aydar Halim, Vahit İmamov, Man (er) and Horse.

Giriş

At, pek çok halkların mitlerinde, halk edebiyatında ve yazılı edebiyatta güneş, aydınlık, hız, mutluluk ve aynı zamanda kader ve ölüm, öbür dünyaya geçiş simgesidir. Hayvanlar arasında yeri neredeyse kutsal olan, en yüksek mertebeli ve mitik kahramandır at. Fatih Urmançe'nin ifadesine göre, atlar milattan önce IV. yüzyılda evcilleştirilir ve taşıma aracı olarak kullanılmaya başlar. Aynı zamanda savaşlarda yeni yerler keşfetme aracı olarak da önemli rol üstlenir. Bu, insanlık tarihinde hızlı ve hareketli yeni bir dönemin başlangıcı anlamına gelmektedir. Atlar sadece günlük hayatta değil, çeşitli devletler ve kabileler arasındaki ilişkilerin oluşmasına ve sağlamlaşmasına da katkı sağlar. Dolayısıyla ilkel insanın nazarında atlara olağanüstü özellikler verilmeye ve zamanla kutsal bir canlı olarak kabul edilmeye başlar. Bazı Türk topluluklarında, örneğin; Başkurt Türklerinde atlar 12 Tanrıdan biri olarak sayılmış ve ona belli bir ölçüde tapınılmıştır. Altay Türklerinin *Altın Bize* adındaki destanında gökyüzündeki en yüce Tanrı olan Yuç Kurbustan, tanrısal gök atlarını yeryüzüne indirir ve bu olaydan sonra yerde önemli oluşumlar başlar (Urmançe 2008: 124).

Gökten indirildiğinden dolayı kuş gibi uçabilen kanatlı at, pek çok Türk halkların mitolojisinde olduğu gibi; İran, Osetin vs. halklarının sözlü kültüründe geniş yer alır. Tatar Türklerinin inancında kanatlı at motifinin önemi, Tarihçi Gamircan Devletşin'in kitabında şöyle anlatılır: "*Kanatlı at imajı, Orta İdil ve Kama nehirleri kıyısında çok eski dönemlerden karşımıza çıkar... Kanatlı at tasvirine Zur Tigeneli köyünün mezarlığında bulunan kemer tokalarında rastlanır. Diğer bir kalıntı, Bulgarların Hazarlarla olan savaşında boz atlara binen kahraman süvarilerin yardımıyla kazandıkları hakkında bilgi içerir. Tatarlar, at dünyaya kanatlı olarak*

geliyor diye düşünmüşler. Onu yere inmeden yakalamak gerektiğine inanmışlardır” (2004:153). Tatar Türklerinin sözlü kaynaklarında ve yazılı edebiyatında kanatlı atın adı Tolpar, diğer adı da Akbüzat olarak geçer.

Bazı inançlarda atın gökyüzüyle ilişkisine inanılır, bu yüzden Gök Tanrısına beyaz at kurban edilir. Bazı görüşlerde ise, atın su dünyasıyla olan bağlantısı da söz konusudur. Atların, su ruhundan, denizden çıkan aygırlardan türediğine inanılır ve bu motifler Tatar ve Başkurt Türklerinin destan ve masal gibi sözlü anlatımlarına da yansır. Türk halklarının mitolojisinde ve kahramanlık destanlarında önemli yer tutan at motifi üzerine geniş çalışmalar yapılmış olduğundan dolayı ele aldığımız konu, Tatarca kaynaklar üzerinden açıklanacaktır.

Eski Türklerde er, savaşçıdır. Er adını alabilmek için erkek çocuğun avda veya herhangi bir seferde kahramanlık göstermesi gerekiyordu. Günümüz Tatar Türkçesinde *up-am* (er-at) ikilemi “erkekler” anlamında kullanılır (Milliyet Sözlüğü 2016:701). İkilemdeki *at* sözünün halk arasında diğer bir yorumu da mevcuttur. Eskiden Türk halklarında baliğ olan erkek çocuğuna tay hediye edilir ve çocuk onunla birlikte yetişir, dünyayı atının üzerinde tanımaya başlardı. Er ile atın birlikteliğinden, her erkek çocuğunun ata sahip olmasından ortaya çıkan bu görüş de oldukça mantıklıdır.

Edigey destanında atın işlevini araştıran Zeriye Hebipova'nın da bu konudaki yaklaşımı ilgi çekicidir. Yazarın görüşüne göre, eski Türk yazısına aktarırken *Tatar* sözcüğü “t”-silah, “at” ve “ar” olarak ayrılır yani “silahlı atlı er” anlamını verir. Er ve at sözü, erkeği ve atı birbirine bağlar, onların ayrılmaz yoldaşlar olduğunu gösterir (2013:24).

Eski Türklerden aktarıla gelen atları koruyan ruhların olduğuna dair inancın ve bununla ilgili halk anlatılarının günümüz Tatar köylerinde hala yaşandığı görülmektedir. Nokrat Tatarlarında Abzar Ebi; Çistay Tatarlarında Abzar İye, Abzar Huca; Başkurtlarda Arbaz, Azbar İyesë vs. gibi isimlerle adlandırılan mitolojik varlıklar, ahırdaki hayvanların ayrıca atların koruyucusu olarak kabul edilir. Halkın anlatılarına göre, Abzar İyesi seven ata özenle bakar ve onu kendisi besler; sevmediği atın ise önünden yemini kaldırır, gece boyunca koşturarak zayıflatmış (Urmançe 2008:36). Sevdiği atın hatta yelesini örermiş ve bu yeleyi sökmek veya kesmek, hiç de iyi değilmiş (Zaripova Çetin 2007: 18). Orenburg Tatarları arasında Yüce Atlar ruhu olarak adlandırılan bu varlığın, ayın yedinci gecesinde yani yarım ay döneminde ortaya çıkacağına ve onu görenlerin şanslı olacağına inanırlarmış (Gıylmanov, 1996:197). Bu konu, yazılı edebiyata da yansır. Örneğin; çağdaş şairlerden Zölfet'in *At karağı* (At Hırsız) fablunda (1999:127) Yüce Atlar ruhu dile alınır:

*Ul ciděñçë kiçë idë aynıñ,
Ay tılsımgä törgeñ idë cırñë.
...Ėzlep taptı Böyëk Atlar Ruhı
Ülën basıp kitken tın kabërnë*

O yedinci gecesiydi ayın,
Ay tılsımla sarmıştı yeryüzünü.
...Arayıp buldu Yüce Atlar Ruhu
Otların altında kalan mezarı.

Modern Tatar Nesrinde At motifi

Çalışmamızda; mitlerde, özellikle kahramanlık destanlarında, Alpelerin kolu kanadı olan at motifinin yazılı Tatar edebiyatında nasıl bir yansıma bulduğu, atlara yüklenen kutsallığın ne derecede korunduğu, birkaç öykü örneğinde açıklanacaktır.

At imajına, edebiyatın gerçek yaşamı yansıtmaya yöneldiği dönemde yani XIX. yüzyıl sonu XX. yüzyıl başı gerçekçi edebiyat dönemi eserlerinde rastlarız. Edebiyatta at deyince, ünlü yazar Alimcan İbrahimov'un kaleminden ortaya çıkan *Almaçuar* (Benekli At, 1922) öyküsü, en güzel örnek olarak aklımıza gelir. Ekim Devrimi öncesi Tatar köyünün yaşam tarzını ve gelenek göreneklerini anlatan bu eserde A. İbrahimov, tüm Türk boyları için ortak olan at sevdası konusunu işler (Zaripova Çetin, 2016: 204). Ayrıca, bu eserde atın sosyal hayattaki önemi, aynı zamanda Tatar köylerindeki yaşamın ve geçimin atlara bağlı olduğu söz konusudur. Yazar, olayları 7-8 yaşındaki birinci şahsın bakış açısından anlatır, dolayısıyla öyküde tasvir edilen çevre ve şahıslar, kahraman-anlatıcının gözüyle görüp değerlendirilir. Öyküsünde ben-anlatım biçimini kullanan A. İbrahimov, iç monolog ve bilinç akımı gibi anlatım teknikleri yardımıyla ata sevdalı köy çocuğunun düşüncelerini “doğal ve sıcak bir renk”te (Tekin, 2012: 63) yansıtır.

Eser, dünyaya yeni gelen ve ikinci önemli kahraman pozisyonunda olan tayın soyunu ve fiziksel özelliklerini açıklamakla başlar. *Yaxşı at tay iken bilgələ bula.* (İyi at yavruyken belli olur) gibi Tatar atasözüne benzer bir şekilde A. İbrahimov'un genç kahramanı Zakir de “*İyi hayvanlar doğar doğmaz ayakları üzerine basar.*” der ve Almaçuar'ın doğumuna büyük umutlar bağlar. Ala beneklerden dolayı Almaçuar adı verilen tay, çocuk gözüyle çok güzel bir tay olarak canlandırılır: ince uzun bacaklı, kabarık ipek yeleli, “Allah'ın eliyle, feriştelere yardımıyla” güzel bir şekil verilen vücutlu, asil ve endamlı olarak tasvir edilir. Soylu nesilden gelen ve özgür bir hayat süren Almaçuar, Sabantuy Bayramı'nda düzenlenen at yarışlarında katılmak için özenle yetiştirilir. Çünkü yarışlarda birinciliği kazanan at, hem erkeğin hem köyün onurudur. Öyküde yazar, daha çok erkek çocuklarının atlara ve doğaya olan sevgisini ve aşırı bağlılığını romantik bakış açısıyla yansıtır. Almaçuar, Zakir'in yaşam anlamına dönüşür, çocuk onun içinde erir, onun hayaliyle yaşar. Fakat romantik edebiyatın kurallarına göre tatlı hayaller, genelde acımasız dünyaya çarparak kırılır. At yarışında “kanatlanıp uçan” ve birinciliği kazanan Almaçuar, ertesi gün aniden rahatsızlanır ve ölür. Atın ölümü, Zakir'in “*yüreğinde yere, göğe, insanlara, her şeye olan sevgisini kendisiyle birlikte götürür.*” (İbrahimov 2002: 288).

At motifi A. İbrahimov'un diğer eserlerinden olan duygusal içerikli *Kart Yalçı* (Yaşlı Irgat, 1912) adındaki öyküsünde ve millî romantizmin en güzel örneği sayılan *Yeş Yörekler* (Genç Kalpler, 1912) ismindeki romanında kahramanlarının kimliklerini açıklarken yardımcı karakter olarak kullanılır. *Kart Yalçı* (Yaşlı Irgat, 1912) adlı öyküde tüm hayatı zenginlere çalışmakla eziyet içinde geçen ihtiyar ırgat ve onun yardımcısı olan yük atı, ortak yaşam tarzı sürdürmeleri yönünden benzerlik arz ederler. *Yeş Yörekler*'de şöhrete çok düşkün olan Celeş Molla'nın kimliğini belirleyen övünme özelliğini kült derecesine yükseltirken, yazar gurur duyulacak ve övünülecek nesnelere arasında en önemlisi olarak soylu ve güzel atları öne çıkarır. Tatar köylerinde özellikle soylu yarış atları her zaman güç, iktidar ve gurur kaynağı olmuş ve at sahibinin namını yükseltmiştir.

1917 Ekim İhtilalinden sonra Rusya topraklarında başlayan İç Savaş döneminde (1918-1920) en zor görev atların üzerindeydi. Savaş yıllarında atlara, yeni yerleri fethetme veya ülkeyi düşmanlardan temizleme görevi yüklenir. Ömer Beşirov'un otobiyografik nitelikte olan *Sıvaş* (1937) adındaki öyküsünde, Kırım topraklarını ele geçirmek için Kızıl Ordu savaşılarının Sıvaş adındaki ölümcül sazlığı, atların sırtında olağanüstü zorluklarla geçtikleri anlatılır. Eserde zaferin gerçek sahibi ve savaşçının en büyük destekçisinin atlar olduğu fikir ortaya çıkar. Yazarın diğer bir eseri olan *Namus* (1947) romanında ve Ayaz Gıyalev'in *Yazgı Kervannar* (Bahar Kervanları,

1972) adındaki öyküsünde ise, köy insanının II. Dünya savaşı yıllarındaki fedakârlığı, bir parça ekmeği kaybetmeden cepheye göndermek için gösterdikleri gayretler tasvir edilirken, onların en büyük yardımcısı olan atlara ayrı bir değer verilmesi manidardır. Her işin fizik güçle yapıldığı dönemlerde at, köylünün olmazsa olmazıdır fikri *Atsız kış – ayaksız-kulsuz kış* (Atsız insan – kolsuz, bacaksız insan) Tatar atasözünde de yansıma bulur.

Ekim İhtilali öncesi toplumda ata sahip olmak, yukarıda bahsettiğimiz gibi, maddi yönden varlıklı, güçlü ve zengin olmaya eşdeğer sayılmıştır. Aynı zamanda geçimini topraktan sağlayan köylü için at, insan özgürlüğünün temel taşıdır. Ancak Sovyetler iktidara gelince kırsal kesimde başlatılan kolhozlaşma siyaseti gereği köylünün mülkiyetine el konulmaya başlar ve elindeki atı zorla alınıp kolhoza devredilir. Köylülerden toplanan atlar, kolhozun çiftliğine yerleştirilir ve insanlarla birlikte kırlarda, ülkeyi ekonomik yönden kalkındırmak için diğer ağır işlerde çalıştırılmaya başlar. İşçiler ve köylüler için mutlu hayat vaadinde bulunan Sovyet iktidarı, insanı vazgeçilmez destekçisi olan atsız bırakır, yani onu maddi ve manevi yönden güçsüz bırakır ve devlete bağımlı bir duruma getirir. Erkeklerle birlikte atlar, tamamıyla yük atına, iş atına dönüşürler. Tatar Türklerinde çok çalışan insan hakkında “at gibi çalışıyor, at gibi sürüyor”, derler. İnsanın mülkü sayıldığı kadar mümkün olduğu kadar iyi koşullarda yaşayan atların, ortak mülke dönüşüncü yani devletin malı olunca, durumları değişir. Ortak mal, kullanıcılar tarafından acımasız bir şekilde sömürülmeye başlanır.

Aydar Halim’in *Öç Ayaklı At* (Üç Ayaklı At) Öyküsünde Er ve At Birliğinin Sistemle Çatışması Üzerine

Toplumunu idare eden iktidarın, emekçilere ve onların yardımcısı olan atlara karşı yürütülen adaletsiz davranışı, günümüz yazarlarından Aydar Halim’in *Öç Ayaklı At* (Üç Ayaklı At) adındaki öyküsünde söz konusudur. Öykünün başkahramanları - babası yerine aile sorumluluklarını kendi üzerine almak zorunda kalan 13-14 yaşlarındaki “küçük er” – Kebir ve onun kolu kanadı olan Bambu adındaki attır. Olayları tanrısal bakış açısıyla anlatan Aydar Halim, erkek kahramanın kişiliğini atla iç içe, hayatını ona bağlı bir şekilde tarif etmeye özen gösterir. Yoldaşına gözü gibi baktığından ve atına çok düşkün olduğundan dolayı Kebir hakkında dedesi “*atın kulağından çıkmış insansın sen.*” der (2003: 449). İkisi de asil nesilden olan bu iki canlı, o dönemin (olaylar II. Dünya Savaşından sonraki yıllarda gerçekleşir) tüm zorluklarını kendi omuzlarında taşırlar. Yazar, küçük erkek çocuğuyla atı yan yana koyarak, çok eskilerden itibaren erkek gücünün her dönemde ata dayandığını hatırlatır. Destanlardaki gibi, Aydar Halim de Bambu’nun soy sop sahibi olmasıyla birlikte atların Gökke bağlılığı inancına değinir. Atlarla ilgili mitolojik görüşler, halk hikâyelerini ve inanışlarını genç kuşağa aktaran yaşlıların ağzından ve Kebir’in rüyası aracılığıyla günümüz okuruna iletilir. Köyün büyüklerinden sayılan Sami amcanın anlatılarına göre, Kebir’in en sevdiği yıldızı olan Demir Kazık, yeryüzünün ilk Akbüz atının bağlandığı kazıkmiş. Yıldızlar ise yeryüzünde mutluluk bulamayıp göğe çıkan ir-atların yani erkeklerin kalpleriymiş. “*Bambu ile Kebir’in de kalpleri gökte midir yoksa? İnsanlar neden er ve at sözünü birlikte kullanıyor? Onlar ikisi tek can mı yoksa?*” (Halim 2003:460) şeklindeki yorumlar üzerinden yazar, Tatar Türklerinde yaygın kullanılan *ir-at* ikilemini kendine özgü bir şekilde açıklamaya çalışılır.

Er ile at arasındaki gizemli bağlantının sırrı, Kanatlı Altın Kısrak ile kanatlı çocuğun dostluğu, yazar tarafından “yeniden yaratılan” mitolojik bir hikâyede açıklanır. O hikâyeye göre,

Kanatlı Altın Kısrağın gökte yıldıza dönüşen yetim çocuğu emzirmesi sonucunda, çocuğun da kanatları oluşur ve ikisinin de canları bir olurmuş. Ancak erkek çocukla atı arasındaki bu dostluğu Dev bozmaya çalışmış. Yazara göre, insan ile atı birbirinden ayırmak imkânsızdır, zira at insana nazaran daha keskin gözlü, kulağı daha sezgin, akli daha parlak, kalbi daima uyanık ve sadıktır. İnsan her zaman ata ihtiyaç duyacak, attan ve atın ruhundan ayrılan insan ise o özelliklerden uzaklaşacaktır. “Ayrılırsa, kendisini adam eden ve çok hızlı uçaklara bindiren atı incitirse, üzere, o hiçbir zaman merhamet görmeyecekmiş”, der yazar (Halim, 2003:461). At ile er arasındaki bağlantının kutsallığını göz önünde bulunduran Alsu Şemsutova’ya göre, “Tatar erkeğini attan ayırmak, onu milli aslından, ruhundan ayırmakla birdir”(2003:14).

Üç Ayaklı At’da Sovyet iktidarının insanları yönetme yolları, kolhoz yöneticisi Bökebaş Gallemëtdin karakteri üzerinden anlatılır. Gallemëtdin, köylüleri korkutup gerekirse acındırarak, ücretsiz çalıştırmak ister; hakikati arayanları hapishaneye gönderir; yalan evraklar düzenleyip kendini her durumda haklı çıkartır vs. Kebir’in ailesi örneğinde Aydar Halim, kolhoz siyasetinin azimli ve soylu insanların üzerinden yürüttüğü haksızlıkları gün ışığına çıkarır. 1930’lu yılların başında Kebir’in Musa dedesini “kulak” diye suçlayıp, kış soğuşunda çoluk çocuğuyla birlikte yarı çıplak şekilde evlerinden çıkarırlar ve başka bir yere sürerler. Annesi tarafından olan büyüklerinin de tüm mallarına el koyarlar, kendilerini de sürgüne gönderirler. Savaştan sonra geri dönseler de, dedesi aklını kaybetmiş vaziyette olur. Kebir’in babası ve tüm amcaları ise II. Dünya Savaşında şehit düşer. Kolhozun atı yaralandı diye annesini hapse atarlar. Böyle haksızlıklara uğramalarına rağmen, Gallemëtdin, hâlâ Kebir’in ailesinin peşini bırakmaz ve son olarak Bambu’nun kesilmesini emreder. Bu olayı kabullenemeyen Sami ihtiyar, Eski Türklerde atların kutsal olduğunu dile getirir: “Mecüsi (putperest) atalarımız bile kendisinin bindiği atı kesmemiştir... Boğazına tıkanır! Kestirme!” diye engel olmaya çalışmasına, Kebir’in atın hamile olduğunu söylemesine ve yalvarmasına rağmen Gallemëtdin, tek taraflı kararından vazgeçmez. Bambu’yu “kazalı nesil”den, “kontra nesil” den diye hayvanlara bile siyasi görüşüne göre damga vurur. Sonuçta Bambu’yu et için kestirir, yavrusunu ise kudurmuş köpeklere attırır. Atın yüreğini büyük bir saygıyla defneden Kebir’in, atın mezarının üzerine yarım ay ile yıldız koymayı hayal etmesi, onun eski inanışlara olan ilgisini ve ruhsal açıdan derin kişiliğe sahip olduğunu gösterir.

Köylünün yaşam direği olan ve çevre yakınlarında soylu cinsten gelen atın kolhoz yöneticisi tarafından kesilmesine yazar derin bir felsefi anlam yükler: “...Bir şeyler sonsuza dek koptu, er ile at arasındaki bağlantı kayboldu. Er atsız, kanatsız kaldı... Doğuştan bolca verilen zeki er akılı ile Kebir şunu fark etti: er ile at arasında bugünden başlayan kopukluk, yakın zamanlarda birleşemez artık. Herhalde XX. yüzyılda.” (Halim 2003:578).

Eserindeki olayları tanrısal bakış açısıyla kaleme alan yazar, sadece yakındaki tarihi geçmişin yanlışlarını dile getirmez, aynı zamanda gelecekte beklenen afetlere de işaret eder. II. Dünya Savaşı sonrası açlık ve büyük haksızlıklarla dolu çetrefilli bir dönemde benzer hayat sürdüren erkek çocuğu ve at karakterleri üzerinden Aydar Halim, millî sorunu daha geniş ve daha derin platforma taşır. Mitolojik anlatıda konu olan at ile erkek arasındaki dostluğu ortadan kaldırmaya çalışan Dev, gerçek hayatta geçmişi unutturmak ve silmek isteyen o dönem ideolojisi ve onun uşaklarıdır. O ideolojinin kölesine dönüşen Gallemëtdin gibi erkeklerin eliyle yeni dönem için başka köleler yetiştirilmek istenir. Bu tip soysuz ve alçak insanların soylu ve asil olan her şeyin, bu durumda Kebir gibi gençlerin ve atların üzerinden yürütülen soykırım siyaseti eleştirilir. Elinden atını alan,

herkesi korku altında tutan, erkekleri çaresiz duruma düşüren yönetim, sağlıklı toplumun ve milletin gelecek köklerine siyaset baltasıyla vurmaya çalışır.

Tatar halkının yaşadığı sıkıntıları kendi eserlerinde çeşitli açılardan yansıtan Aydar Halim, *Üç Ayaklı At* adındaki öyküsünde Türk destanlarına konu olan cesur kahraman ve onun kolu kanadı at imajını, XX. yüzyılın karmaşık bir dönemi içerisinde gerçekçi bir şekilde ele alır. Evet, Kebir'in ve Bambu'nun yaptıkları kahramanlık destanlarındaki gibi olağanüstü olaylar derecesinde kabul edilmeyebilir. Ancak çocuk Kebir, tek başına kendi yaşına ve dönemime göre büyük kahramanlıklar gösterir. Bu kez Bambu'yu kurtarmasa da zor koşullarda adalet için direnen, başkalarını korumaya çalışan Kebir'in gelecekte mücadelecisi bir kahraman olacağı hakkında kanaat oluşur. Fevziye Bayramova'nın da ifade ettiği gibi, yazar Aydar Halim genç kahramanını zorluklarla sınayarak, gelecekte adalet için, milleti için mücadele edecek bir kahraman hazırlar (2001:121). Tatar toplumu her dönemde cesur, gayretli erkeklere ve onların destekçisi atlara daima ihtiyaç duymuştur.

Vahit İmamov'un *İr Kanatı* (Erin Kanadı) ve *Mogikan* (Mohikan) Adındaki Öykülerinde At ve Milli Kimlik Meselesi

Günümüz yazarlarından Vahit İmamov, Tatar halkının geçmişi üzerine derin araştırmalar yürüten ve çeşitli dönemleri konu eden hacimli tarihi romanlar yazarı olarak bilinir. Aynı zamanda sanatçı kendi dönemiyle de yoğun bir bağlantıda yaşar, etrafında olup bitenlere, son yıllarda milletin geleceğini olumsuz yönden etkileyecek olaylara tarafsız kalmaz (Zakircanov ve Gabidullina, 2020: 139). Yazarın at motifini merkeze alan *İr Kanatı* (Erin Kanadı, 1985) ve *Mogikan* (Mohikan, 2000) adındaki öykülerinde, XX. yüzyılın ikinci yarısında Tatar köylerinde yaşanan sorunlar, ülke yönetimine yönelik eleştirel bakışla kaleme alınır. Yazar, eserine önsöz olarak "*Kaz kanatı ak bula, İr kanatı at bula.*" (Kazın kanadı ak olur, Erin kanadı at olur.) atasözünü alarak, "uçan kuşlar neslinden" olan Akyal adındaki kolhoz atının başından geçen olayları sıralar. A. İbrahimov gibi, Vahit İmamov'un anlattığı atlar da soylu nesilden olup Sabantuylarında (Kırlarda ekim işleri tamamlandıktan sonra düzenlenen etkinlik) düzenlenen yarışlarda şöhret kazanırlar. Olay anlatımlarında bazen tanrısal bazen çoğul bakış açısına müracaat eden yazar, kaleme aldığı karmaşık olayları değişik yönlerden açıklamaya çalışır. Ele aldığımız *İr Kanatı* eserinde, kendi düşüncelerini, savaşları geçip zorlu hayat şartlarının üstesinden gelen ve bugün bastonla yürüyen Fetherahman ihtiyarın üzerinden iletir. Kolhoz atları çiftliğinde at bakıcısı olarak çalışan Fetherahman ihtiyar, köy hayatı-at-erkek arasındaki ilişkiyi geçmişe, bugüne ve geleceğe bağlantılı şekilde dile getirir. Geçmişte yaşanan; çingiraklı çift at koşulu arabaya bindirip gelin getirme, özenle süslenmiş atları akordeoncunun müziği eşliğinde köy boyunca gezdirme veya atlarla asker uğurlama gibi gelenekleri özlemle dile getirir ve günümüzde bu güzel geleneklerin yerini demirden yapılan arabaların almasından dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirir. Şimdi; hem kolhozda hem sosyal hayatta atların arka plana alınması, tayların kısırlaştırılması, aygırların yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalması gibi ciddi problemlerle birlikte erkeklerin erkeklik gücünü kaybetmesi ve bundan dolayı kendini içkiye vermesi, güçsüzlüğünün acısını kolhoz atlarından çıkarması şeklindeki meseleler de göz önüne getirilir. Yazar, atların ve sağlıklı erkeklerin azalması, gelecekte sağlıklı bir neslin yok oluşuna neden olacağını Fetherahman ihtiyarın uyarıları üzerinden iletir.

Vahit İmamov'un *Mohikan*'ında er ile atın birliği üzerinden Tataristan halkının başından geçen bir tarihi olay ve onun olumsuz sonuçları tasvir edilir. Bildiğimiz üzere, 1970'li yıllarda Tataristan'ın Doğu bölgesinde bulunan Yar Çallı şehrinin civarında KamAZ marka kamyon üretimi için büyük bir sanayi kuruluşunun temeli atılır. Sanayi inşaatına eski Sovyetler Birliği'nin dört bir yanından otuz binden fazla genç işçi getirilir. Şehirde yeni gelenleri yerleştirecek pansiyon ve barakalar eksik olduğundan, bir kısmını yakındaki köylere dağıtırlar. Yabancıların rahat hareket etmesi, içki alışkanlıkları ve kadınlara düşkünlükleri nedeniyle tüm köylerde huzur kaçır, aileler perişan olur. Diğer taraftan, ziraatla geçimini sağlayan köyün yaşam tarzı değişir, pek çok yönden yasaklar gelir, doğa tahrip edilir ve işsiz kalan köylüler şehre göç etmek zorunda kalır. Rus, Tatar, Kreşin (Hristiyan dininde olan Tatarlar) ve Udmurt gibi milletlerin bir arada yaşadığı Gerderli köyünde gerçekleşen bu olay, *Mohikan* adındaki atın hayatı üzerinden anlatılır.

Vahit İmamov da ilk önce atın şeceresini göz önünde bulundurarak, onun Şunkar (Eski Türklerde kutsal sayılan ve evcilleştirilip avda kullanılan kuş, şahin, laçın) adındaki Tulpar'dan (kanatlı at) dünyaya gelişi, annesinin civar köylerde düzenlenen Sabantuy Bayramı'ndaki at yarışlarında birinciliği kazanması hakkında bilgi verir. Ancak kolhoz yönetimi tarafından böyle bir yarış atının kıymeti bilinmez, gözü gibi bakılması gereken bu kıymetli at yük aracı olarak kullanılır ve çok yıpranır. O argamaktan (argamak, yarış atıdır) dünyaya gelen acayip uzun bacaklı, dar göğüslü, kuğu gibi uzun boyunlu ve alnında bembeyaz yıldızı olan bu tay, çocuk Velit (gerçek adı Vasiliy) ile babasında büyük umutlar uyandırır. Yazar, at yavrusuna isim arama olayı üzerinden Kızılderililere uygulanan soykırım sorununa değinir ve böylece Tatar halkının kaderine de işaret etmiş olur. Velit, dünyaya gelen taya Mohikan yani İngiliz sömürgecileri tarafından yok edilen Kızılderililerin bir kabilesinin adını verir. Bununla sınırlı kalmayan çocuk, "*Amerika'da daha Maya, Atstek, İroquoiz, Delaware, Ming, Huron, Tuskaror ve daha çok sayıda kabileler olmuş. Onların pek çoğunu İngiliz ve İspanyol sömürgeciler yok etmiş. Ben yeni doğan her at yavrusuna o kabilelerin adını vereceğim*" (İmamov 2014:433), der. Yazar, aynı zamanda çocuklar tarafından kolhoz reisine de Chingachgook lakabını verir. Kızılderililerin kabile lideri olan ve özgürlük için savaştan bu cesur önderin adının korkak ve yalaka reise verilmesi büyük anlam taşır. Kolhoz yöneticisinin asıl görevi, kendi halkını olumsuz değişimlere karşı korumak, onun geleceğini düşünmek ve bu yolda çaba göstermek olduğunu hatırlatmaya çalışır.

Vahit İmamov'un eserlerinde peyzaja bol yer verilir, doğa tasviri hem anlatımda mekân hem eser kahramanlarının iç dünyalarında geçen duygu ve düşüncelerini yansıtmaya tekniği olarak kullanılır. *Mohikan*'da çocuklar doğa ve taylarla bütünleşir, hayvan sevgisi doğanın zenginliğini ve güzelliğini bambaşka bir gözle görmeye başlamalarına neden olur. Gerdeli köyünün doğal güzelliğini tasvir ederken, yazar özellikle Şilne Irmağı kıyısında asker gibi dimdik dizilen çam ormanına dikkati çeker. Bir çamın gövdesine asılı levhada gelecek nesil için önemli mesaj yazılmıştır: "*Yolcu! Oku ve düşün. Eskiden Çulman Nehri boyunca sadece barhannar (kumdan tepelikler) diziliymiş ve oradaki kumu rüzgâr ve fırtınalar ekin tarlalarına götürüyormuş. Mahsul alamadan cefa çeken tüm komşu köy erkekleri birlikte toplanıp 1908-1910 yıllarında buradaki kumluğun üzerine çam filizlerini dikti. Onlardan orman yetişti. Onun kıymetini bil, ateşten, afetten koru!*" (İmamov 2014:424-435). Böylece yazar, eski Türklerde kutsal sayılan başka bir motife yani bir zamanlar ataların eliyle dikilen ve uzun yıllardır insanlığa hayat kaynağı olan ormanın ve ağaçların kutsallığına işaret eder.

Erin kanadı olan Mohikan üzerinden yazar, tüm canlıların arzuladığı özgürlük konusuna da birkaç yerde değinir. İlk yıllarda “Özgürce büyüsün, boyun eğme ve yenilme gibi sıfatlara alışmasın” diye Velit, Mohikan’ı bir buçuk yaşına kadar büyük bir sevgiyle özgürce yetiştirir. Sonra Sabantuy’daki at yarışlarına katılması için hazırlıklara başlatır. Eyerin ve koşum yayının ne olduğunu henüz bilmeyen Mohikan, önceleri direnir ancak sonra çocuğun taktiklerine uymaya başlar. Yazar ana karakterin gururlu ve zeki bir varlık olduğunu her fırsatta vurgular. Coşkulu geçen bayram, özellikle at yarışları, oraya katılan atlar, onların duruşu, soy ve soplaları ile süvariler yazar tarafından çok ayrıntılı bir şekilde tasvir edilir. Komşu köylerde düzenlenen at yarışlarında sürekli birinciliği kazanan Mohikan, tüm köy halkının gururuna ve onuruna dönüşür. Yaşamın anlamını sahip olduğu atında gören Velit ise anne babasının öğütlerine rağmen şehre gitmekten vazgeçer ve liseden mezun olunca köyde at bacakısı olmaya karar verir.

Fakat Yar Çallı şehrinde başlatılan kamyon fabrikasının inşaatı, huzur içinde hayat sürdüren Gerderli köyünün yaşamını alt üst eder. Köy halkının evlerine işçiler yerleştirilince, hayat kâbusa dönüşür. Daha önce görülmemiş hırsızlık, fuhuş, içki gibi ahlakdışı olaylar köyü uçuruma sürüklemeye başlar.

Yazar bu olaylarla insanlarla birlikte doğa ile hayvanların da büyük bir zarara uğradığını gösterir. Toprak Ananın yağmalanması, insanoğlunun hayatını ve kimliğini kökten değiştirir. İnşaat başlayınca “sonbaharda tohum serpilen ekin tarlalarının simsiyah toprağı katman katman kesilip çukurlara, çeşmelerin üzerine dökülür” (İmamov 2014:441). Tatar tarihi üzerine çok sayıda eser veren Vahit İmamov, bu öyküsünde de Tatarların geçmişte uğradığı haksızlıklara değinir, atalardan miras kalan kutsal topraklara halkının sahip çıkması gerektiğini belirtir. Bir sene önce atların otlatıldığı çayırlar, vadiler ve göller yok olur, halk arasında Bulgar, Biler Çeşmeleri diye adlandırılan ırmaklar bulunamaz duruma gelir. Büyükler “Ne zamandır bu kutsal topraklarda Bulgar Devletinin kirmenleri olmuş, doğru ise onlar bundan ta sekiz dokuz yüzyıl öncesi buraya yerleşmişlermiş” (İmamov 2014:442), der yazar. Balçık yığınlarında tarihin kanıtı olan kemikler, kazan çömlekler, ok kılıçlar baş gösterir. Ancak insanlar bunu görececek durumda değildir.

Öyküdeki olayların gelişiminden anlaşıldığı gibi, hızlı gelişen sanayi, yakındaki köylerin yok olmasını hızlandırır. Ekim işleri yasaklanınca işsizlik başlar, daha sonra köy tamamen ortadan kaldırılır. Afgan savaşından şehit olarak cenazesi getirilen Ayrat gibileri kendi topraklarında defnetmek için mezarlık bile kalmaz.

Köy hayatını etkileyen değişimler Mohikan’ı da etkiler. Yarışlarda ün kazanan at bir gün yabancıların ilgisini çeker. “Gerçek bir hazine, egzotik, yabani at, mustango (yok olma tehlikesindeki vahşi at), yerli renk, aborijen” diye hayranlıkla bakarlar ve merkezden gelecek olan bir yönetici uğruna koşmasını isterler. Özgür yetiştirilen at, kendi karakterini bu olayda bir kez daha gösterir. Yarış esnasında şahin gibi kanatlanıp uçan Mohikan, sahibi Velit’in düşüncelerini okumuş gibi, son durağa yaklaşırken aniden yönünü değiştirir. At ve genç er, birilerinin gözüne girebilmek için onların elinde oyuncak olmayı reddederler.

Köy ortadan kaldırılınca, atları çeşitli yerlerdeki çiftliklere dağıtırlar. Delaware dahi pek çoğunu et kombinasına gönderirler. Yarış esnasında gösterdiği “itaatsiz” davranışının bedelini Mohikan ağır bir şekilde öder. O, kendilerini devletin resmi eli sayan polisler tarafından vurulur.

Köyünün, tarihi toprakların ve mezarlığın yok oluşu, atalarının bıraktığı ormanın tahrip edilmesi, can dostu Ayrat'ın Afgan savaşı adındaki ölüm makinesine atılması ve en son olarak yaşamının anlamına dönüşen Mohikan'ın öldürülmesi gibi kayıpları kaldıramayan genç Velit, tüm olayların sorumlularına bir tepki olarak kendi hayatına son verir. Kendi halkının geçmişine ve geleceğine duyarlı olan başkahraman Velit, kökünden ayrılıp dört duvar arasına sıkıştırılan yaşama ayak uyduramaz, mankurt olmak istemez: “Ey, doğduğum toprak! Koynunda şimdi gökyüzüne kara bacaları yükselen ifrit sanayi bulunuyor. Fırınında maden, kömür yerine o sanayi binaları altında kalan ülke mezarlığı, hatır, tarih yanyor. Ey suni çam ormanı! Senin de paklığını, gururunu tahrip etmişler, ezmişler. Şimdi artık senin askerlerini kesip parçalayıp çayırına ‘kocaman göbekli insanlar’ için dinlenme tesisleri, özel saunalar getirdiler. ... O ‘göbekliler’, ülkeyi, yurdu düşünmüyor. Ayrat, Meryem, Delaware, Mohikan gibilerin hepsini de onlar yüksek makam ve para karşılığında sattılar. Böyle bir devleti ben istemiyorum. Dilsiz böcek gibi yaşayamam, affet beni. Hoşça kal, doğduğum toprak! Merhaba aziz ve cesur Mohikan!” (İmamov 2000:456). Böylece yazar, Velit'in veda sözleri üzerinden halkını bilinçlendirmeye, geçmişine, millî kimliğine ve ana diline birlik beraberlik içinde sahip çıkılması gerektiğine davet eder.

Toprakta yetişen ve yaşamını atla birlikte sürdürmeye alışan erin faciası, Velit ve Mohikan karakterleri üzerinden gösterilir. Vahit İmamov'un kaleme aldığı öykülerde başkahramanlar, sistemin köleleştirme siyasetine başkaldıran, özgürlüklerine düşkün olmalarından dolayı ölümü tercih eden güçlü karakterler olarak kabul edilir. Atlar nasıl bir erkeğin ve köyün onuru sayılmışsa, güçlü erler de toplumun ve milletin gururu ve güvencesidir. Sosyal ve millî tabakanın yoğun olarak işlendiği bu öyküde, yazar başkarakterlerinin duygu düşünce hareketini de usta bir şekilde açmayı başarır. Bu eserde atların mitolojik özelliklerine özel bir vurgu yapılmasa da Mohikan'ın karakter yapısını ve hızını betimleyen Şonkar, Tulpar, Şahin gibi isimler üzerinden eski kültürümüzde atlara olan kutsal bakışı hatırlatmış olur. Atıyla vedalaşırken Velit'in söylediği “Şahinimdin sen benim, özgürlüğü seven şahinimdin.” ifadesinde atların gökle bağlantısı ve tanrısal özelliklere sahip olması anlaşılır. Tatar atasözlerinde (mesela; *Koşta – şonkar, Yılıkda Tolpar asıl.*- Kuşta Şonkar, Yılıkda Tulpar asildir vs.) kuşlardan daha çok Şonkar'a, yılıklardan Tulpar'a önem verildiği görülür.

Sonuç

Eski Türklerdeki göçebe hayat tarzından dolayı, yüzyıllar boyunca Tatar toplumunun direği sayılan atların, günümüz yazılı edebiyatında merkeze alındığı ve onların üzerinden dönemin millî ve sosyal meselelerine değinildiği görülmektedir. Acı gerçeklerle dolu hayatın içerisinde tasvir edilen atlar, yazarların nazarında eski kutsallıklarını tamamıyla kaybetmiş değiller. Bazı sanatçılar, yeniden mit yaratıp kendi kültüründen uzaklaşan halkını bilinçlendirmek, kendi aslına dönmesini, doğaya ve inançlarına sahip çıkmasını ister.

Nesirle birlikte at motifi pek çok günümüz şairi tarafından yaratılıp kullanılan simgelerden biridir ve erin gücü ile özdeşleştirilip daha çok romantik açıdan ele alınır. Sibgat Hakim'in bir manzumesinde (*İbrahim Yusfi*) cesurluğu ve şairliği ile halk dilinde efsanevi bir kahramana dönüşen İbrahim Yusfi'nin atı, ateşte yanmayan efsanevi at olarak tasvir edilir (1977: 84). *Künlümde mēne şundıy şatlık bar* (Gönlümde İşte Böyle Mutluluk Var) adındaki şiirde Röstem Mingalim *İr eçēnde iyerlē at yatur* (Erin içinde eyerli at yatar) ifadesindeki at simgesine millî kimlik, atalar kültü ve ana dil kavramlarını yükler (2017:4). Diğer Tatar şairi Robert Minnullin *Tatar erinin yüreğinde eyerli at*

yatar, cümlesinde millî ruhu güçlü olan azimli erleri “eyerli at” simgesiyle ifade eder (matbugat1.rssing.com.)

Tatar Türklerinin en önemli geleneklerinden sayılan Sabantuy Bayramı’nda düzenlenen at yarışları, özenle süslenen atların bu etkinliklere katılması ve ödüllendirilmesi gibi olaylar, atların millî kültürün önemli koduna dönüşmeye doğru yol aldığını anlatır. Diğer taraftan, kırsal yaşamdaki yerini teknolojiye bırakmak mecburiyetinde kalan atlar, ne yazık ki heykellere (anıtlara) dönüştürülmeye, resim ve heykel sanatlarında “yaşatılmaya” başlar. Kazan şehrinde dikilen Tulpar At heykeli, eski Türk inancında önem arz eden kutsal atlara olan bir özlemin, bir saygı duygusunun göstergesidir.

Kaynaklar

- Beyremova, Fevziye (2001). “Ak hem Kara Köreşe”, *Kazan Utları Jurnalı*, 12 San.
- Devletşin, Gamircan (2004). Oçerki po İstorii Duhovnoy Kul’turı Predkov Tatarskogo Naroda.- Kazan’: Tatar. Knijnoye İzdatel’stvo.
- Gıylmanov, Galimcan (1996). *Tatar Mifları: İyeler, Işanular, İrimnar, Fallar, İm, Tomnar, Sınamışlar, Yolalar*.-Kazan:Tatar.Kitap Neşriyatı.
- Hakim, Sibgat (1977). İbrahim Yosfi /Kit.: *Poemalar*, Kazan:Tatar. Kitap Neşriyatı, b.83-87.
- Halim, Aaydar Öç Ayaklı At /Kit.: *Hezërgë Tatar Prozası*, XII.tom (2003), Kazan:Heter Neşriyatı, b.431-585.
- Hebipova, Zeriye (2013). Atka Medhiye yeki “İdegey” Dastanı At Turında Ni Söyli? *Kazan Utları jurnalı*, 11 San.
- İbrahimov, Galimcan (2002). *Saylanma Eserler*, Kazan:Heter Neşriyatı, 540 b.
- İmamov, Vahit (2004). Mogikan Kit.: *Cidegen*, Kazan:Tatar.Kitap Neşriyatı, b.429-456.
- İsenbet, Neki (2010). Tatar Halık Mekal’lerë, 3 Tomda, T.1. – Kazan:Tatar. Kitap Neşriyatı.
- Mingalim, Röstem (2017). Künëlämde Mëne Şundıy Şatlık Bar, *Şehri Kazan Gazetası*, 22 Sentyabr.
- Şemsutova, Alsu (2003). Hezërgë Tatar Prozası Kit.: *Hezerge Tatar Prozası*. XII Tom.-Kazan:Heter Neşriyatı, 5-16.
- Tekin, Mehmet (2012). *Roman Sanatı I, Romanın Unsurları*. İstanbul, Ötüken Neşriyatı.
- Urmançe, Fatih (2008). *Tatar Mifologiyesë. Ensiklopedik Süzlëk*:3 Tomda. 1 T.- Kazan: Megarif Neşriyatı.
- Yarullina Yıldırım, Ramilya (2013). Tatar Nesrinde Olumlu Kahramanlar, *Turkish Studies*, Volume 8/4, Spring, s.1441-1447.
- Zakircanov, Elfet, Gabidullina, Feride (2020). Tatar Prozasında Edebi-Ëstetik Ëzlenüler (XX Gasırnıñ İkençe Yartısı).-Kazan:Şkola Redaktsiya Neşriyat Üzegë.

Zaripova Çetin, Çulpan (2007). “Tatar Türklerinde Mitolojik Varlıklarla İlgili Mitler ve İnanışlar (İyeler ve Yaratıklar)” *Bilig*, Güz, sayı 43, s.1-32.

Zaripova Çetin, Çulpan (2016). *Alimcan İbrahimov’un Eserlerinde Tatar, Başkurt ve Kazak Türklerinin Kültürel Değerleri*. Ankara: Bengü.

Zölfet (1999). At Karagı /Kit.:*Yöregëmnë Bilbil Çaktı*, Kazan: Ruhiet Neşriyatı, b.124-130.